

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. VII. SZÁM.

EGY KIS VISZHANG

VÁMBÉRY ÁRMIN ÚR VÁLASZÁRA

VAGYIS

„A MAGYAROK EREDETE ÉS A FINN-UGOR NYELVÉSZET“

CZ. II. ÉRTEKEZÉSÉRE.

BUDENZ JÓZSEF

R. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST.

1886.

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótvényéről. *Télffy Ivántól.* 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télffy Ivántól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármintól.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sandortól.* 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Sztórárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* 1869. 176 l. — X. A magyar bővitett mondat. *Brassai Sámuelről.* 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 1870. 43. l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez, *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbéli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbéli növénytani névtár XVII. és XVII. századbéli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109. l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelmhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító írja nyelvtudománynak mívelése

EGY KIS VISZHANG

VÁMBÉRY ÁRMIN ÚR VÁLASZÁRA

VAGYIS

„A MAGYAROK EREDETE ÉS A FINN-UGOR NYELVÉSZET“

CZ. II. ÉRTEKEZÉSÉRE.

BUDENZ JÓZSEF

R. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Egy kis viszhang — Vámbéry Á. úr „Válaszára“.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. nov. 30-án tartott ülésén.)

Már egy éve (1884. nov. 3.), hogy e helyen Vámbéry úr dörmedelmes szavú válaszát adta elé, azon szerény nyelvészeti észrevételeimre, melyeket addig «A magyarok eredete» című munkájára tettem és a Nyelvt. Közleményekben «Felelet» (I. II.) címmel kiadtam volt. Igazi égi háborút producált, közbe-közbe egyenesen az én szegény fejemre mért villámcsapásokkal s a szavaknak bőven eredő záporával. S a végén nagy eléggülten constatálhatta, «hogy Hunfalvy és Budenz urak kritikájára megfelelt, — s hogy az inkább szenvedélyből és önhittségből eredő, mintsem tudományos alapra épített kifogásaikat könnyű szerrrel meg lehet czáfolni.»

S Vámbéry úrnak ezen válaszával én nagyon meg vagyok elégedve, mind a mellett hogy az én nyelvészeti működésemet tönkre szidja s még oly időnek eljövételét jósolja, mikor a magyar tudomány pirulva tekint e korszakra vissza. Mert a kérdés, a melyre Vámbéry úr válaszának főképen vonatkoznia kellett, nem az volt, hogy milyen helyes vagy ferde ész és módszer, milyen tudományos igazságérzet mutatkozik Budenz magyar-ugor nyelvészkedésében (— erről ő már untig szólt a nagy ethnologiai munkájában —), hanem az, hogy «adatidomítással», akár szándékos akár öntudatlan, de mindenesetre czélzatos (azaz egy bizonyos célra irányuló) adatferdítéssel élt-e Vámbéry úr az ő török-magyar nyelvhasznításában vagy nem? Az én «Feleletem»-ben, egy kis szakaszt kivéve, mely a testrészelnevezésekről szól, még nem is foglalkoztam azzal, hogy mit érnek magokban, t. i. mint hasonlítások, az ő magyar-török szóhasonlításai, vagyis ezek méltatásába még bele sem bocsátkoztam, — mert fönn kellett akadnom azon megdöb-

bentő tapasztaláson, hogy a Vámbéry úr fölhozta «török nyelvi adatoknak egy jó része, hol a szónak alakjára, hol jelentésére nézve, a törökség eddigi ismeretétől többé-kevesbbé eltérő és pedig úgy, hogy ezen eltérés által mindig az illető adat a magyar nyelvvel való egybehasonlításra alkalmasabbá vált, mintsem az eddigi ismeret szerint volt.» A tűzetes vizsgálat, melyet ennél fogva Vámbéry úr török adatain, azok hitelességére nézve, végrehajtani kényszerültem, csakugyan kiderítette, hogy Vámbéry úr török adatainak hitelességében egyszerűen és föltétlenül megbízni nem lehet. Vizsgálatomat részletesen eléterjesztettem «Felelet»-em II. részében, elkezdve a bár kevesbbé jelentős, de mégis az «újítás» egészéhez tartozó hangalaki eltéréseken (§. 1—3), a kisebb-nagyobb fontosságú jelentésbeli eltéréseken át (§. 4. 5) az ő kifejtett vagy ujonnan képzett török szavaiig. Erre nézve kellett már most Vámbéry úrnak magát igazolnia; kimutatni, hogy mind az, a minek tényleg létezését (azaz hiteles tapasztalás szerint használatban voltát) tagadtam vagy kétségbe vontam, s a mi e szerint adatúl vagy adat részéül nem szerepelhet, — csakugyan valóban hitelesen tapasztaltatott és létezik. De ime, az előttünk fekvő «Válaszá»-ból mindenki, a ki csak nagy láрма közt is tud szót érteni, ugyancsak «könnyű szerrel» kiveheti, hogy Vámbéry úr azt nem teheti, sőt hogy kénytelen maga is bevallani, a mivel én őt vádoltam.

Szinte hihetetlen: válaszában Vámbéry úr bevallja, bár vonakodva és naiv mentegetődzésbe burkoltan, hogy ő egyet-mást másképen adott elé, mint a hogy voltaképen van. A 41. lapon ezt olvassuk: «Megengedem, hogy a teljesen szabatos kifejezés ellen itt-ott vétettem és elfeledtem megjegyezni, hogy ez vagy az a jelentés ma már tényleg nem fordul ugyan elő, de régen használatban volt, — s hogy az illető jelentés csak *hypotheticus*». Föl is hoz néhány példát, melyre nézve e vétékét elismeri; köztük egy olyan ígét, melynek «tényleg való» húzni helyett szúrni jelentést adott. *) Hogy ez akaratlan val-

---

*) Szintígy a 27. lapon: «az általam fölhozott bizonyítékokat igen csekély részben azon vád illetheti, hogy egyik vagy másik helyen elmulasztottam kitenni, *hogy ezen alakok csak hypothetikus természetűek* és hogy én azokat mint olyanokat *fölvettem*, melyek az előtt léteztek vagy elszórva még most is léteznek.» Furcsa! a mi még most is létezik, azt nem kell fölvenni, hanem meg kell tudni; csakhogy akkor nem is hypothetikus.

lomását rögtön visszavonja, s az elismert vétségeket mégis komolyan igazolni iparkodik, az a dolgon semmit sem változtat.

De nem kevésbbé világosan szólnak az ő védekezésének hatalmas argumentumai, a melyek főképen oda irányulnak, hogy az olvasó s itt egyszersmind ítélő közönség figyelmét a védendő, vagy igazolandó tárgy rosszaságától el, magának a vádlónak rosszaságára fordítsák. Ezek röviden így hangzanak: 1. Hogy tudja Vámbérynek török-magyar szóhasonlításait hibáztatni Budenz, a ki maga a legvakmerőbb, fékevesztett, szinte józan ész nélkül erőszakoskodó magyar-ugor nyelvhasznító? Úgy-e bár ez vakmerőség! 2. De még vakmerőbb, hogy Vámbéry úrnak török nyelvészetén mer gáncsoskodni Budenz, a theoretikus nyelvész, a subjectivista szobatudós, a ki csak holmi európai (= rossz, gyarló) szótárakból tud valamit a török nyelvről, míg Vámbéry, a practikus turkologus, 33 év óta való elméleti és gyakorlati tanulmányozása után, csak különben érti a török nyelveket! 3. Hogy meri Vámbéry úrnak az adathamisító török nyelvújítást szemére hányni Budenz, a ki a nyelvújítást maga gyakorolja s nem létező szókat az ugor-magyar nyelvrokonság kicsikarása czéljából csinált (tehát más szóval: maga is adat-ferdítő)?

Tegyük föl, hogy mind az, a mit Vámbéry úr ezen argumentaiban Budenzről tart és hirdet, teljesen igaz volna — még az is, hogy Budenz szándékos ferdítő (57. l.): mi következik abból Vámbéry úr török-magyar nyelvhasznítása, s jelesen az abban használt török adatainak biztos hitelessége javára? Teljességgel semmi. Nincs a világon az a logika, mely azt követelné, hogy ha Budenznek a tudománya rossz és gyarló, azért jó és tökéletes legyen a Vámbéryé; vagy ha Budenz csakugyan hamislelkű, azért ne lehessen Vámbéry az. A mi pedig a bátorságot illeti, hogy gyarló törökség-tudó létemre egy nagy turkologus-tekintélyt meg mertem támadni, arról mindjárt alább ejtek egykét szót.

Előbb legyen szabad a t. közönséget fölvilágosítani azon nyelvújítás, czélzatos szócsinálás, nyelvhamisítás természetéről, melyet Vámbéry úr szerint én, Budenz, követtem el. Ilyen van kétféle: I. «Budenz úr magyar nyelvújítása», mely a) «hangtani tekintetben» abban áll, hogy pl. Budenz úrnál található egy m. szó *kejeszed, készd* — mely «tényleg» *kezd*-nek hangzik (incipere) | *szarkad, szakkad*: tényleg *szakad* rumpi | *muxtat*: tényl.

mutat monstrare stb. (fölhoz 16 példát, és «stb.»). Tájékozatlan olvasó, a kinek csak Vámbéry úr «Válasza» van a kezében, talán nem hiszi azt, a mit szintén hihetne, hogy a M.-Ugor Szótáram, mely pedig mai magyar nyelven van írva, a «tényleg létező» *kezd*, *szukad*, *mutat* stb. szóalakokat egyszerűen ignorálja; de kénytelen, Vámbéry úr előadásánál fogva, azt hinni, hogy az első rovatban fölsorolt *kejeszed*, *szarkad*, *muxtat* stb. alakokat akár még szintén a mai nyelvben meglevőknek vagy még valamely régi emléekben előfordulóknak árurom, — nem pedig mint olyan szóalakokat adom, melyeket összehasonlító akár jó akár rossz combinatióim és deductióimnál fogva a maiak hajdani előzőinek tartok. Ezek mind a szótárambeli cikkek commentár-részeiben fordulnak elő, s azt hiszem még senki, a ki e szótárt használta (az egy Vámbéry úron kívül), nem lehetett azok jelentősége iránt kétségben. A kit az illető combinatióim és fejtegetéseim meggyőztek, az elfogadja az említett alakokat a maiak előzőiül; a kit meg nem győztek, az teljességgel nem kénytelen bennök adatot (azaz hamis adatot) látni. Ez tehát nagyon is más dolog, mint ha Vámbéry úrnál a m. *kengyel*-vel szembe állított török adat, minden megjegyzés és figyelmeztetés nélkül így hangzik: altaji *kangaj*, *kengej* «korsolya», míg az Altaji grammatikában, a melyből ez adat való, csak *kangaj* található.*) — b) «Jelentés tekintetében»

---

*) A MUGSzótárban így fordulnak elő a V. úr által bizonyítékul fölhozott példák: *kezd*: «Hihető, hogy *kezd*-régibb *kezed*-, *kézed*- vagy akár *készed* helyett való.» (A *kejeszed* alakot maga V. úr formálta, tehát még ő segített nekem a magyar szócsinálásban) | V.: *korgova*, *koravo*, tényleg: *kora* (quantus); MUGSz. «A m. *kora* talán *korav*- (*koravo*-) helyett való, s így = *korgova» (Hogy az utóbbi fölvev alak, még a csillag is mutatja; de nem is magyar, hanem ugor alakul állítom. A *kora*-t csak V. úr fordítja quantus-nak, MUGSz. pedig a *mekkora*-t). | V.: «*hajda*, *hajd*, tényleg: *hid* (pons)»; MUGSz. «ugyanennek (az ugor *kog*-*fluere*, *currere* igének) egyik magyar alakja *haj*- ebben *hajt*-, *agere*, *pellere*»; ... E m. *haj*-igétől magyar alakú *d*- (=ug. *-nd*) képzővel származtathatjuk e frequentativumot: *hajd*- (*hajda*-) . . . Ettől a *hajd*-tól való igenév *hajdó*, vagy mint képzővesztett igenév maga a *hajda*-, *hajd*-, ezt teheti 'fűtő, kelő valami', a mi a 'híd' fogalmának teljesen megfelel; maga a *hid* (*hida*) pedig nem egyéb mint ennek a *hajd* (*hajda*)-nak olynemű változata, a milyen *kiült*: régi *kajált* után» | V.: «*tojr*, tényleg *tür*, *tür* (pati); — MUGSz. «a *tür*-alakot legközelebből mélyhangú *tojr*-alakból keletkezett-

abban áll, hogy Budenz úr fordítása szerint pl. köldök «nabelschnur», pedig tényleg «nabel» | *dagad* «sich drängen» tényleg «aufschwellen» | *merni* «sagen» tényl. stb. «wagen» stb. | (11. példa, — és «így tovább szinte a végtelenig»). Itt is Vámbéry úr előadása azt akarja

nek veszem» | V.: «*szavkad, szabkad*, tényleg *szakad* (rumpi)»: MUGSz. «a *szako*-t bátran erre vezethetjük vissza: *szavko, szakko*, vagyis *szakad* e h. való: *szakkad, szavkad- (szabkad-)*» | V.: *szovk*, tényl. *szok* (sue-scere)»; — MUGSz. «... miszerint *szok-* e h. való: *szov-k*, s mostani alakját legközelebről akár *szokk-* (*szokko-*), akár hosszú vocalissal való *szók-* előzhette meg» | V. «*szülgye*, tényl. *szügy, szegy* (pectus); — MUGSz. «... a m. *szügye* tőnek valószínű régebbi teljesb *szülgye* alakjának ...» | V.: «*csö-vened, csöved*, tényl. *csend, csönd* (silentium)»; — MUGSz. «A m. *csend, csönd*-ből, mely nagyon jól is régebbi *csönd* h. valónak vehető, nyilván csak *csü-* (*csö-* h.) felel meg a (vog., finn) *tüve, tyve, (tyy)* ige- és névszótőnek. Tekintve ... , egy elsőképzésű *csön*-tőt kell fölvennünk, melytől azután frequ. -d képzővel állott elé *csönd-* (e h. *csöned-*) tkp. igető, s névszótő, csak úgy mint *gond (gondo)*, egy nom. verbale-képző hiányával. A vog. *tüuent, tavent*-nek ellenben egy m. *csöved, csöd-* alak felelne meg szabályosan.» (A *csövened*-et maga V. úr írja így ki; a *csöved* fölhozásával meg azt mutatja V. úr, hogy a cikket jól meg sem olvasta) | V.: «*bohka*, tényl. *boka* (talus)»; — MUGSz. «Így a m. *boka* is=*bog+ka*, csakhogy az alaprészt alkalmasint *poh*-féle alakot nyert, miszerint *boka* ebből: *boh-ka* v. *bov-ka*» | V.: *bölse, tényl. bölcs* (sapiens)»; — MUGSz. «Alaprésze *böl*-ben fölismerhetjük a finnbén és még három ugor nyelvben meglevő *méle* «mens» szónak m: b- cserével keletkezett magyar változatát, s ebből -cs = -s képzővel alakult birtokos-névszóul *bölse* e h. *bölse, bölse* = finn *mielise*, észt *mélse, mëlse*» | V. «*muhtat*, tényl. *mutat* (monstrare)»; — MUGSz. «Alakra nézve a m. *mutat*- párja a *kutat- (kajtat-, katat-)* igeinek, azaz *muttat-, muhtat-* helyett való» | V.: «*füle*, tényl. *fü, fü* (herba)»; — MUGSz. «... alkalmasabb alakmását találjuk a finn *pülve*-ben, ha a *füve*-t régebbi *füle-ből valónak tekintjük (v. ö. *kive* e h. *kilé*)» | V.: «*csöjecs, csöves*, tényl. *csecs, csécs, csöcs* (mamma)»; | MUGSz. «*csöcs* e h. *csöcs*, diminutív -cs (= f. -kse) képzéssel, ebből: *csöjecs* v. *csövecs*, egészben megfelel egy képezhető finn *sii'ükse* v. *sii'ekse*-nek (úgy mint *köve*-től *kövecs* a f. *kivekse*-nek) | V.: «*szejme*, tényl. *szin, szín* color»; — MUGSz. «... a finnbén *sii-* [splendere] ... Ettől pedig, illetőleg a m. *szej-től alkalmasan származtatható a m. *szin (szine)* mint -n e h. -m képzős nom. verbale, ... vagyis a *szine* tő ebből való: *szejne, szejme*» | V.: «*lovas*, tényl. *olvas* legere»; — MUGSz. «a m. *olvas-* is világosan föltünteteti az -s = ug. -sk képzőt; alaprésze *olva-* e h. *lova* = *l_og_a*, s így az egész *olvaso-* tő a lp. *lovasé*-nak ... felel meg». | V.: *ovko*, tényl. *ok* causa, ratio»; — MUGSz. «a m.-ban a *vo_g*-nak *vo_h* v. *vo_v*, illetőleg 'oh_a v. 'ov_a lenne a mása, s így az *oko*-nak k-jában új képzőt kell látnunk; azaz *oko* e h. *okko, ov-ko*».

az olvasóval sejtetni, hogy a MUgSz. a «tényleges» jelentéseket eltitkolja, s helyökbe költötteket csúsztatott be. Pedig tudhatja mindenki, a ki a MUgSzótárt kezébe veszi, hogy azok a költött jelentések mind csak a commentáromban fordulnak elő, mint az én véleményem szerint előző jelentések, a melyeken az én jó vagy rossz hasonlító combinatióim nyugszanak s melyekből a tényleg ismerteket jól vagy rosszul megmagyarázom. Tévedésbe ez senkit sem ejthet; legfőlebb azt, a ki tévedni akar. Ez is megint egészen más dolog, mintha Vámbéry úr a m. *sző* igével, minden megjegyzés nélkül, szembe állítja a kazáni-tatár *čeg-, čig-* igét ezen jelentéssel «szőni, weben», pedig forrásaiban így olvassuk: *čik-* «beszegni, kivarni».

II. «Budenz úr ugor nyelvújítása». Ennek még különösebb a bizonyítása. «Minthogy a Budenz úr használta források közül történetesen Ahlqvistnak *Ueber die Sprache der Nord-Ost-jaken* cz. műve van kezemnél — mondja Vámbéry úr, — azt igyekszem megmutatni, hogy Budenz úr ugor nyelvújítása mennyiben és hogyan nyilatkozik csak az egy osztják nyelv terén is. a) Hangtani tekintetben: Budenz úrnál *kand*, pedig Ahqv.-nál *kant zorn* | *sil* (corr. *sil*): A. *sil* rand, bräme | *voñ-*: A. *vonx* behauen | *nogos marder*: A. *noços* zobel (corr. *nogos marder*, zobel: *nóços*) | stb. (13 példa «és így tovább»). Vámbéry úr megjegyzi, hogy ezeket talán csekély és jelentéktelen differentiáknak tarthatná az olvasó, de hiszen Budenz az ő török adataiban már ilyeneket is megrótt. Nem egészen egyformán áll az ügy az én adatközlésemre és Vámbéry úrára nézve. Először nem is közöltem a Vámbéry felhozta példákban az osztják (tkp. osztB.) adatokat Ahlqvist művéből, mert a legjobb akarat mellett sem közölhettem volna: Ahlqvistnak említett műve ugyanis csak 1880-ban jelent meg (a mit Vámbéry úr is tud és észre vett, mert egy jegyzetben idézi a címet, évszámmal), miután Szótáramnak 4 füzete már elhagyta a sajtót (a IV-ik 1879-ben); az utolsó V. füzetben igen is használhattam már és használtam is Ahlqvistot, s ezt meg is mondtam az Előszó-ban, s jeleztem rendszerint a tőle való szokat vagy szóalakokat. Az első 4 füzetben csak Vologodszki szótárára voltam utalva. Az én adatközlésem csak úgy vallana V. úr-féle modort, ha én *sil* helyett *sil*-t, vagy épen *sel*-t írtam volna (hogy hasonlóbb legyen m. *szél*-hez); vagy *voñ*- helyett *vong*-ot (m. *vág*-), vagy *nogos* helyett

nyugos (m. *nyuszt*). — Annak fölemlítésével, hogy Ahlqvist művét csak az V. füzetben használhattam, amúgy is elesik az a «még feltűnőbb reform, melyet észreveszünk jelentés tekintetében, ha Ahlqvist és B. úr adatait összehasonlítjuk.» Egyébiránt V. úr azt kívánja, hogy az én fordításom szóról-szóra Ahlqvistével egyező legyen, azt tartván, hogy a hány szót használt valamely osztják szó értelmezésében, annyi jelentést is állított föl (pl. V. úr szerint a *niol* szónak 8 jelentése van, melynek a «pfeil» csak a hatodika — külön jelentések tehát ezek is: «nase, schnauze, maul, schnabel, spitze, schirm [t. i. an einer mütze], landspitze» — sőt még kihagyta ezeket: «halbinsel, vorderteil eines bootes»). E mellett észre sem vette, hogy Ahlqvist a homonym szokat nem adja külön-külön, hanem egy cikkbe foglalva (pl. *lî* «schweif; eiter»; *pögol* «knopf, klumpen stb.; ansiedlung, dorf»). S végre még hamiskodnia is kellett a MUGSzótár idézésében: a *niodo* (corr. *niogo*) szó B. szerint «stoffmasse, fülle, dicke»: Ahl. «fleisch, körper», pedig a Magy.-Ugor-Szót.-ban is e szónak «fordítása» így hangzik «fleisch; leib, körper» — s a «stoffmasse, fülle, dicke» szók a commentárban fordulnak elé.

Ennyiben áll az én magyar és ugor nyelvújításom, adatferditésem! Hogy milyen dicsőségére válik V. úrnak, hogy ilyen bizonyítással rám ezt a nagy vádat ki bírta mondani: arról ne is szóljunk.

Következik most V. úr török tudományának tekintélye, mely mellett vagy plane mely ellenében B. gyarló török-tudásának szégyenletesen el kell bújni. Fennen hirdeti maga V. úr, hogy ő «praktikus turkologus», s nem csak amolyan «theoretikus nyelvész» vagy «subjectivista szobatudós»; tudunkra adja, hogy ő a török nyelvek «33 évi elméleti és gyakorlati tanulmányozása után» csak érti e nyelveket; hogy B. úr sem ignorálja a turkologia terén való működését, sőt azt is tudja, hogy az 1864 óta megjelent keleti-török szótárak mind az ő munkáján (Čagataische Sprachstudien) alapszanak, úgymint Pavet de Courteille, Zenker-nek keleti-török része, Budagov; jelesen hogy ez utóbbinak művében nagyon kevés specialis keleti-török szó van, a mely után nincs kitéve a forrás, t. i. BAM. (= Vámbéry); végre hogy ő, mint egykori efendi és középázsiai utazó, a mi tudósaink szótári munkáit (a melyekre t. i.

szegény Budenz utalva volt) sem correcteknek, sem completeknek nem tarthatja.»

Csak gratulálni lehet V. úrnak, hogy a maga kitünőségéről és turkologiai érdemeiről ily önérettel szólhat. Nekem természetesen eszem ágában sincs, hogy ő vele török-tudásban akarjak mérközni. Megengedem, hogy én t ö r ö k ü l általában nem tudok, s egész képességem szótárak olvasására szorítkozik; legfőlebb, hogy a török nyelvek mivoltáról megmaradt még némi fogalmam azon régi jó időkből, mikor e tárggyal is még többet foglalkoztam (bár csak a szobában) s maga V. úr által méltónak ítéltetem, hogy az ő Abuska-fordításának kiadását gondoljam s hozzá előszót írjak, vagy mikor képes voltam Molla Iszháknak tatár meséit följegyezni s hozzá nyelvtani vázlatot szerkeszteni. Azóta sok mást kellett tanulnom és tanulmányoznom, s így bizony édes kevés maradt az én török-tudásomból. Valóban nem tudom, annyi-e még az a mit tudok, mint a mennyit tud V. úr az ugor nyelvekből, a mi pedig őt a magyar-ugor nyelvhasznításomról való ítélet-mondásra úgy látszik tökéletesen képesítette.*) Ha igen: úgy már nekem is van

---

*) Pedig vajmi nagy szorgalmat és gondot fordított V. úr egyes ugor nyelvek tanulmányára! Pl. «Magyarok eredete» 273. lapján összevet török, magyar és cseremis szokat, s az utóbbiak közt van a tör. *sira* (sör), m. *sör* mellett cser. *jerge*, nyilván szintén «sör (cerevisia)»! A Budenz szerkesztette cser. vocabularium, melyet V. úr használt, ezt a *jerge* szót «sor»-nak közölte, még latinúl is «ordo, series»; tovább tanulmányozván, vagy ha tetszik lapozgatván, megtalálta volna talán V. úr is a tör. *sira*-t a cser.-ben: *serü* «sör, cerevisia» | tör. *sor* (sós) m. *só* mellett van: cser. *somak*, tehát szintén «só (sal, salz)»; ámdé az említett vocabularium így hozza föl a *somak*-ot: «szó, beszéd, verbum, sermo». — A vogul nyelvet V. úr Hunfalvy P.-nak «Kondai vogul nyelv» cz. munkájában tanulmányozván, fölfedezte benne mint három consonanson végződő szokat (Magy. Eredete 229 l.), ezeket: «*luptankv* megítéltetik, *choltv* megjelentetik». Valóban megtalálta ezeket így Hunfalvy K.-vogul szótárában; de ha V. úr az igeragozásról szóló részt is figyelmére méltatja, azon kell vala csodálkoznia, hogy *luptankv*, *choltv*-féle igealak teljességgel elő sem fordul, jelesen nem mint præs. sing. 3. személyalak; s tán mégis rátalált volna a dolog nyitjára: hogy Hunfalvy a szótárban a K.-vogul igéket kifejtett tőalakban írta ki, de fordítása a præs. sing. 3. szem. alakjában van. — Hogy az «önhangzó-illeszkedés», mely a törökben és magyarban szépen meg van tartva, «a finn-ugorban hiányzik», azt V. úr a finnre nézve a Kalevala négy első vers-során mutatja be (M. Eredete 227 l.). Beh kár,

jogom az ő török-magyar hasonlításába is bele szólni, a nélkül hogy az ő tekintélye hatalomszavával neki szabad volna engem elriasztani.

Egyébiránt V. ur talán maga is érzi, hogy az általános tekintélyre hivatkozással a fenforgó vitában be nem érheti, mert mégis rá szánta magát, hogy ellenfelének egyes támadó állításait a maga módja szerint czáfolgassa. Igaz, hogy már a 3-ik lapon (37. l.) resteli e szívességét, s sajnálja a megjegyzései folytatásához szükséges »időt, ténst és papírt.« Mégis csak érzi V. úr is, hogy nem azt szabad kérdezni: ki szólott ellene, nagy- vagy kis-tudományú ember-e, hanem mit mondott ezen akár nagy- akár kis-tudományú ember? s hogy neki erre mégis csak felelnie kell.

V. úr, hogy az ő úgynevezett tapasztalati török nyelvismertének nagyobb súlyt biztosítson, elég kicsinylőleg szól a török szótárakról, jelesen Bianchi, Zenker, Pavet de Courteille, Budagov munkáiról (24. l.) a melyek inkább theoretikus mintsem practikus tanulmányok eredményei, — és etymologiai kutatások és combinatiók alapjául nem szolgálhatnak.» Ez úgy hangzik, mintha ezen szótárakban nem szintén tapasztalati munkának az eredménye volna lerakva — akár magok a szótárírók végezték közvetlenül a tapasztalást akár előmunkásaik, akár az élő beszédből fejtették ki a tapasztalásokat, akár leírt szöveget használtak föl. V. úr sem szerezte volna meg ezek és ilyenek nélkül az ő nagy török-tudását oly könnyű szerrel: mert a tapasztalásnak, a mely igazán ér valamit, nehéz és fáradságos a munkája. Furcsán is hangzik ez ítéletmondás V. úrtól, a ki maga használta »etymologiai kutatásai« közben Bianchit és Budagovot, mert rájuk hivatkozik, s különösen az utóbbinak sokat köszön, a mit a »magyar-török szógyegyzések« korában még nem ismert. Furcsán hangzik V. úrtól, a ki »A Magyarok eredete« cz. munkája végén, az olvasónak, hogy a török kultur-szókról magának az illető szótárakban tájékozást szerezhessen, egyebek közt Bianchi, Budagov, Pavet de C. műveit ajánlja. S hiszen magának V. úrnak csagataj szótára sem mind az ő saját tapasztalásának munkája: szolgált neki annak szerkesztésé-

---

hogy tovább nem nézte a Kalevalát; tán mégis fölfedezte volna a finn önhangzöilleszkedést, mint legalább olyant, a milyen a magyar is, a melyben t. i. e, i mélyhangú vocalisok mellett is fordulhatnak elő.

ben kész szótári munkálat is, a miről bennünket előszava értesít. Ezek közt van a *Khulaszai Abbasi*, melynek nem ismerhetését ő most az én részemre oly nagy bajnak kiált ki (25. l.); kérдем hát: ő nem szedte-e ki belőle, a mi biztos és jó? s már nem igaz, a mit Csagataj szótára előszavában róla mond: «Höchst schade ist es, dass die copisten so vieles entstellten; denn wäre dies nicht der fall, so würde es sich der mühe lohnen das Chulasei Abbasi ohne weiteres mit text und übersetzung zu veröffentlichen.» De V. úr csagataj szótára természetesen olyan nyelvanyagot is tartalmaz, melyet csak tisztán az ő tapasztalati munkájának kell tekintenünk, s melylyel a török nyelvismeretet, ha ugyan a tapasztalásban a kellő gondnal és óvatossággal járt el, valóban gazdagította. Ilyenből vett át annyit a mennyit Budagov, s jelzi azt «Vámb.» névvel, nyilván azért, hogy az első közlőt az adat hitelességeért felelőssé tegye.

Kétségtelen, hogy V. úrnak elég módjában volt a törökségnek némely részében saját tapasztalása útján is tudomást szerezni olyan szókról és szójelentésekről, a melyek még nincsenek meg az eddigi szótárakban. Mert ezeknek abszolút tökéletességét senki sem állítja. De vajjon igazolhatja-e ezen tapasztalására való hivatkozással a török adataiban mutatkozó különös eltéréseket is, melyek először most lépnek föl, legalább húsz évvel annak utána hogy ő a tapasztalása körétől távol van? Még akkor is, ha elfogadjuk, hogy ő kellő gondnal végezte a tapasztalás munkáját, bajos nekünk teljes megbízhatóságot szavazni meg egy olyan tudásnak, melyet a tapasztaló nem rögtön fixirozott, hanem hosszú időn át elméjében temetve magával hordott, ezer meg ezer hasonló tudásrészletekkel összefoglalva, sőt nem is nyugodt békében tartva, hanem minduntalan tarka combinatióban ide-oda mozgatva. Vannak csodálni való erős emlékező tehetségek, — de azoknak hosszú időn túl változatlan biztossággal való működéséről hol van a kezesség? Ennél fogva szabadságot veszünk magunknak, hogy V. úrnak ilyen elkésett tudósításait, a melyek régibb s nem is csak egy embertől való tudással ellenkeznek, mint esetleg emlékező-tévedéseket tisztelettel félre tegyük. Szintígy, ha újabb tudósításai ugyancsak ő tőle való régibb közléssel ellenkeznek, ez utóbbinak adunk elsőbbséget. Hogy V. úrnak híres emlékező tehetsége nem mindig biztosan működik, arról világos bizonyítékot találunk a «Ma-

gyarok Eredeté-ben. Ott 343 l. a m. *bíró*-t egy régi (!) török *burau*, *borau* «elöljáró» szóval magyarázván, jegyzetben a Halotti beszédre hivatkozik, a melyben *birság nap* van «végső ítélet» értelemmel; munkájának német kiadásában (323. l.) e jegyzet így hangzik: «Schon die Leichenrede bringt *birsag nap* oder *borsag nap* für Weltgericht.» Ez a furcsa *borsag* nyilván nem lehet más, mint emlékező rémlés szüleménye, melyet a magyar kiadásból a correctora kiküszöbölt.

De még hagyján, ha V. úr újonnan producált tapasztalatainak megértékelésében csak az emlékezésnek esetleges és közönséges gyarlóságát kellene számbavennünk. De ő maga még jobban leszállította azok értékét, a mióta etymologiai speculatiókkal foglalkozik, a török nyelv fejtegetésében és még jobban a magyar-török hasonlításban. Nem kutatom, miből eredt az nála, de azt a szokást vette föl, hogy szójelentések kapcsolásához szükségelt segédfogalmat magához az egyszerű adathoz csatoljon, úgy hogy szintén tapasztalás eredményének tűnik föl, míg voltaképen csak a subjectiv speculatiónak szüleménye. Ilyen eljárás, bármilyen természetesnek, erőtetés nélkül valónak lássék is a kapcsolat, ha ez az eredeti valóban tapasztalati adattól nincs külön tartva és megkülönböztetve, természetesen meghamisítja az adatot s elveszi a kritika lehetőségét. Természetesen elveszi minden értékét azon tapasztalatnak is, a melyet valaki ilyen módon producál. A hasonlítás jósága nem attól függ, hogy a két adat jelentésileg teljesen összetalálkozzék vagy közvetlenül egymást érje, hanem lehet az jó még a kapcsolat fölvetelével is, csakhogy ennek természetes és kielégítő volta meg is legyen ítélhető. Hogy V. úrnak szóegyeztetésében megvan ez a hiba, azt maga vallja be, eléggé különösen azt magának szabadságul vindicálván (41. l. [jelentések, a melyeket] «olyan jelentésbeli árnyalattal fejeztem ki, melyen az etymologus talán megütközik, de a mi recensensem [Budenz] előtt éppen nem lehetne föltűnő, mert hiszen ő az ellentétes fogalmak egyeztetésében a legnagyobb mester»); ilyen módon toldott-nyújtott jelentésekről elég esetet mutatott ki Feleletem II. 4. 5. §§.

E furcsa szabadság gyakorlásába V. úr annyira beleélte magát, hogy egészen rabjává lett a czélzatosságnak s ott is alkalmazza, a hol semmi esetleges tapasztalásról való rémlés

szóba sem jöhet. Ezt ő azzal documentálta, hogy azzal a törökséggel is, mely az ő volt tapasztalása körén egészen kívül esik, s melyre nézve csakis bizonyos tudvalevő forrásmunkára volt utalva, csak úgy bánik, mint akár az oszmanlival vagy a keleti-törökkel. Így pl. az altaji nyelvből fölhozván a *puula* igét, a m. *fül*-, *fojt*-val szemben, így értelmezte: «megkötni, fojtani» «(binden, erwürgen)», noha az ő forrásában «Grammatika altajskago jazyka») csak ez áll «kötni» (связать, привязать: binden, zusammenbinden, anbinden) s neki az ő török tudományánál fogva is tudnia kellene, hogy ez a t. t. *bagla*-nak altaji mása.

A mondottak után senki sem fogja nekem rossz néven venni, ha kijelentem, hogy V. úrnak fennen hirdetett gyakorlati tapasztalatára fektetett tekintélye nekem nem imponál, s hogy az eltérés eseteiben inkább a «gyarló» szótárakra hajtok, a melyek írói és szerkesztői csakis egyszerű adatokat, a török szóknak minden czélzat nélkül kifejtett æquivalenteit igyekeztek adni. Hiszen ezek segítségével sikerült is nekem — már hogy könnyű szerrel-e, vagy nehéz szerrel, az nem tartozik a dologra — V. úrnak nem egy hibás török adatát kimutatnom, a mit maga is kénytelen elismerni.

Háttra van V. úrnak még egy hatalmas védő argumentuma: «B. úrral nem lehet török szók jelentéséről vitatkozni, mert ő borzasztó rossz ugor szóegyeztetéseket csinált, melyek nagyjából homlokegyenest ellenkező fogalmak rokonításából állanak; ezért ő másnak eljárását nem kritizálhatja». Ám legyen igaz, hogy az én ugor szóegyeztetései m. akár mind végig rosszak, de azért helyesek-e az ő török szó-adatai? mert a fent jelzett kis kivétellel én a V. úr török-magyar szóegyeztetéseire, szóhasonlításaira még semmi véleményt nem mondtam, sem rosszalást, sem helyeslést, hanem csupán csak a török szóadatoknak helyességét vizsgáltam, tekintet nélkül azoknak a magyarral való lehető egyezésére. S csakugyan V. úr egyes, részemről kifogásolt török adatok igazolása közben, mindig arról panaszkodik, hogy én őt a hasonlítástól el akarom tiltani. Pedig dehogy! Hasonlítsa bár pl. az ozm. *pus*-t a m. *füst*-vel, ha az alaki egyezés kielégítő, noha nem általában «füstöt» (rauch), hanem csak szárazkődöt (höhenrauch-ot) jelent, de ne mondja, hogy *pus* egyszerűen «füstöt» is jelent, ha azt valóban nem jelenti; a m. *fed* igével szembeállított kurg. *büten*-re idézem Budagov fordítását (иной, другой, посторонний = anderer,

fremd), azt értetvén vele, hogy ne csikarja ki e fordításból az «ismeretlen = betakart» fogalmat, hanem adja ezt a maga speculatiója gyanánt; az ugor *böt* «fedni», «betakarni» szót én nem kifejezettem, hanem, mint külön adatról, a melyre nincs kifogásom, nem kellett róla szólnom; egy árva szóval sem árurom el, hogy kifejezi-e *böt*, *büt* a befödött fogalmat vagy sem, s ennél fogva hasonlítható-e a m. *föd*-vel vagy sem?

Úgy látszik egyébiránt, V. úr nem is érzi, milyen rosszúl intézi a maga igazolását, midőn egyre csak másnak a hibásságára hivatkozik. Ez utóvégre, ha igazolhatna valamit, mégis csak megint hibát igazolhatna — azaz legfőlebb annak mentegetéséül szolgálhatna.

V. úrnak egyes megtámadott török adatok igazolására vonatkozó megjegyzéseit, a mennyire szükséges, alább fogom méltatni. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy igazolása, melynek elvét és eljárását némileg jeleztem, nem terjed ki valamennyi kifogásolt esetre. V. úr (37.) ezen kelletlen munkához megkívántató időt, tintát és papírt sajnálja; másutt meg (51.) elégnek tartja, hogy B. kritikai észrevételeinek legnagyobb (?) részét részletesen megvizsgálta és — természetesen — meg is czáfolta. Budenz úr (47. l.) ugyanis őt sok esetben igazságtalanúl tünteti föl szógyártónak; mert az általa kétségbe vont szók nagy része tényleg létezik. Tehát csak «sok esetben» és csak «nagy része». Ám legyen ennyi is elég!

Egyes megjegyzések.

«A nyelvész maga nem bánja, akármilyen vérből eredő valamely nyelv népe. Miatta állíthatja valaki, hogy csupa török vér volt az a magyar nép, a mely ezelőtt ezer évvel Pannoniába költözött; azért mégis csak ugor nyelvet hozott magával». Ezen igénytelen szavaimban, melyeket NyK. XVI, 121. arra vonatkozólag írtam egy jegyzetben, hogy a «nyelvek» eredet- és rokonságviszonyait külön tartsuk a «népek»-étől, nagyon figyelemreméltónak találta V. úr, hogy éppen a törökséget neveztem meg, mint a melyből vér szerint a magyar nép eredhet. Meg kell vallanom, hogy eszem ágában sem volt egy «őstörténetünkre nézve fontos nyilatkozatot» tenni; azért neveztem meg a törököt, mert ennek

a magyarral való ethnologiai viszonyáról már az előtt is volt elég-szer szó, s mert tudom, hogy a magyar nyelvben régóta meglevő török elemek, a melyek jobbadán közvetlen átvétel színében mutatkoznak, a magyar népnek török népekkel való érintkezéséről tanúskodnak, a melyről hihető (de nem kell szükségképen hinni), hogy több-kevesebb török népelemek beolvadásával együtt járt. A török-magyar vérrokonság ilyen csupasz «lehetőségén» kívül bizony megengedek én még akárhány hasonló lehetőségeket, egy szóval nem törődöm egy cseppet sem az ethnologiai eredet kérdésével, legalább nem kutatom azt. De azért van amúgy igénytelen véleményem a nyelv- és vérrokonságról: t. i. azt tartom, hogy a rokonnyelvű népeknek mindaddig kell az eredeti vérrokonságot is tulajdonítaniuk, míg a fölvétel tarthatatlanságát másnemű (történelmi, anthropologiai) határozott bizonyítékokkal ki nem mutatják; de akkor is a rokonnyelvű népeknek vér szerint való külön eredete (ha ugyan bizonyítható) azon fölvételre kényszerít, hogy az egyik vagy másik nép valamikor nyelvet cserélt. Egyébiránt csupa lehetőséget nem szokás «kategorice» kimondani, s így Hunfalvyval szemben sem volt okom, valami ünnepélyes módon kinyilatkoztatnom, hogy «a magyarok török nép is lehettek», még kevesbbé azt, hogy «speciális ugor nyelvészkedések eredménye ertsd: a magyar ugor nyelvrokonság egyáltalában nem tekinthető a magyar ugor eredetének bizonyosságául». Mert ez igen is annak tekinthető, míg valaki vagy a nyelvrokonságot merőben alaptalannak nem mutatja ki, vagy másképen nem bizonyítja, hogy a magyar nép eredetileg valamely nem-ugor vérből ered.

Rosszúl idézi V. úr a magyar és nem-ugor altaji nyelvek közt észrevehető egyezésekről való nézetemet. Azt mondatja velem, hogy ezek a) «az altaji ősrókonság momentumai, melyek a magyarban fenmaradtak, és a melyek a nélkül, hogy a magyarnak egy más altaji csoporttal való rokonságára utalnának — az ugarsághoz tartozását mutatják». E bizony badarság, hogy a magyar+nem-ugor altaji (pl. török, mongol) egyezések a magyarnak az ugarsághoz tartozását mutatnák. Nem is ezt mondtam én, hanem azt, hogy az említett egyezések «a) olyanok, a melyek az altaji ősrókonságból erednek, s így nem a külön vált magyar nyelvnek valamely más altaji csoportbeli nyelvhez való különösebb rokonsági viszonyát bizonyítják, hanem csak az összes ugor

csoporthoz (illetőleg az ugor alapnyelvnek) a többi altaji csoportokhoz való rokonsági (egybetartozási) viszonyának föltűntetői. Gondolom, ez eléggé érthetőleg volt mondva, stylus-
virágok nélkül, a melyek miatt V. úr meg nem érthette volna. De V. úr, a helyett, hogy még egyszer olvasta volna, a mit egyszerűben jól meg nem értett, szívesebben «virágos» nyelvészeti stylusomra szörnnyűlködött, «melynek főkéssége az, hogy egyetlen egy mondat 30 sűrűn nyomott és 8 zárójeles sorra nyúlik!» Bocsánat! a 8 zárójeles sor már benne foglaltatik a 30-ban; de nem is 8, hanem 10 rekesz fordul elő, igaz, hogy többnyire csak 2—3 szóból álló. Mindenesetre figyelemre méltó az új stylistikai elv, mely szerint a mondat érthetősége a sorok számától függ.

Válaszának 7. lapján V. úr azt mondja, hogy egykor Hunfalvy Castrénal ellenkezőleg azt állította, hogy a magyar nyelv inkább a törökhöz, mint a finnhez közeledik. Dehogy állította ezt H. az idézett Akadémiai Értesítő 1854. 13. lapján: «Abban, hogy van rokonság a finn és magyar nyelv közt, ... igaza volt Schlözernek; de csatlakozott, állítván, hogy a magyar és török közt sincs rokonság.» Tehát nem is Castrénal, hanem Schlözerrel ellenkezett, a ki Beregszászit hibáztatta volt a magyar-török rokonság állítása miatt.

«Ma pedig ugyanezen Budenz ugyanezen nézetnek [a magyar-török rokonság] hirdetését szentségtörésnek és szántsándékos ferdtetésnek tartja». Dehogy, dehogy tartom én nézetnek, akármenynyire térjen is el a magamétól, mondom tudományos nézetnek hirdetését szentségtelen tettnek — csak legyen az komoly és nyugodjék hűségesen és lelkiismeretesen fölhasznált ismereti alapon. Szentségtörésnek csak azt tartom, ha valaki az ismereti alapon, az adatokon ferdtítő eljárást elkövet. Hogy V. úr valamely korábbi nézetét megváltoztatta, abban magában véve semmi megróni vagy vétkelni való nincsen. De a nézetváltozások rendesen tanulságosak is, ha tudjuk az okot, a miből erednek. Így méltán kérdezhettem, mi indította V. urat az előbb (1869) elhitt magyar-ugor rokonság elvetésére. Tudtomra nem jutott a török nyelvnek olyan lényegesen új ismeretéhez, mely azt a magyarral rokonabbnak mutatná; sem olyan ugorság ismeretéhez, mely ezt a magyartól idegenebbnek tűntethette volna föl. Azt pedig még maig sem hihetem el, hogy egy szerinte rossz nyelvhasznító mű, a milyen az én MÜgor szótáram, idézhette elő e nézetfölfordulást, mintbogy az az előbb

is tudott tényeken egy cseppet sem változtathatott. Mert hinne-
 kell, hogy V. úr, mint komoly tudós, nézeteit mindig tényekre
 alapítja, nem más emberek tekintélyére. Nem hiszem, hogy mind-
 járt az én szótáramnak első füzeté okozta volna V. úr tudományos
 meggyőződésében ezt a krizist, a mint ő most nekünk elbeszéli ;
 mert még jó ideig azután is (az I. füzet megjelenése után), még
 1877. ősszel (midőn a II. és III. füzet is megvolt már) korántsem
 találta ő az én MUgor szótáramat oly rettenetesnek és veszedelmes-
 nek, a mint most maga magával el akarja hitetni. Hiszen az «Ety-
 mologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen» elősza-
 vában ily szavakban emlékszik meg róla: «Anfangs hatte ich wol
 die absicht, bei darstellung der begrifflichen analogie [NB.] auf
 das unter presse befindliche werk von Budenz «Magyar-ugor összeh.
 szótár» rücksicht zu nehmen, da diese interessante und gelehrte
 arbeit meines freundes infolge des zusammenhanges des tür-
 kischen mit besagten teilen des ural-altaischen sprachgebiets in
 vieler beziehung aufklärend und erläuternd wirkt. Ich bin jedoch
 später von dieser absicht abgekommen, da einmal das Budenz'sche
 buch noch nicht zum abschluss gelangt ist, zum andern ein solches
 vorhaben der objectivität meiner arbeit eintrag getan haben
 würde». Hogyan lehetett még 1877-ben «interessant und gelehrt»
 meg «in vieler beziehung aufklärend und erläuternd wirkend» és
 pedig különösen «bei darstellung der begrifflichen analogie» egy
 olyan munka, a melynek már 1873-ben megjelent első részében
 V. úr a «túlságosan erőszakolt, minden hangtani törvénnyel s
 főleg fogalmi tekintetben minden logikai összefüggéssel (NB.) hatá-
 rozottan ellenkező és nevetségessé fajúlt szóegyeztetéseket találta
 volt»?! Pedig úgy vélnők, hogy V. úrnak arról, a mit igazán érzett
 1873-ban, mégis csak jobban lehetett még tudomása 1877-ben,
 mintsem 1882-ben, vagy éppen 1884-ben, midőn az Akadémiában
 hatalmas «Válaszát» előadta.

V. úr néha szidni akar, de uram bocsá — voltaképen dicsér.
 Így a 10. lapon, midőn constatálja, hogy az 1868-ki Szóegyeztetések
 és az összeh. szótár között különbséget tapasztalunk, hogy pl. a
 Szóegy.-ben levő *k*-val kezdődő 76 szó közül az összeh. szót.-ban
 már 17 ki van hagyva; míg másrészt ez utóbbi könyvben olyan
 egyeztetések találhatók, melyek az előbbiben nincsenek. Ki is
 jegyezte azt a 17 kihagyott szót: *kan, kankalék, kaptár, kár, kecske,*

kép, kepe, kéve, kita, konok, kög, kölesön, költ (ez nincs kihagyva, l. 17. sz.), *köpi, kút*. De nem tudta észrevenni, hogy ezek némelyikét nyilván csak a kimutatható török eredetre vagy annak lehetőségére nézve való tekintetből hagytam ki (l. Nyelvt. Közl. X., 129), s így csakugyan azt teljesítettem, a mit ő mindenek előtt követel, a törökség figyelembevételét! Avvagy sajnálja talán, hogy tőle is tanultam valamit, s nem hiába fáradoztam az ő «Magyar-török szóegyeztetéseiről» írt jelentéssel (1870)? Lám, én nem vagyok olyan kegyetlen, s kész örömmel veszem észre, hogy V. úr sem tartja már fönn az ő m.-török szóegyeztetéseinek minden állítását (l. Magyarok Er. 655. l.), hanem ellenkezőleg tanult valamit akár az én «jelentéseimből» is. De meg a MUGSzótárt is fogom majd, ha isten élte, újra átdolgozni, ha nincs is nagy reményem hozzá, hogy akkor fogná V. úrnak tetszését kinyerni; mert az új kiadásban megint sok kihagyást és másrészt újonnan fölvetett szót fog találni. Sőt azt hiszem, hogy közrebocsátott munkámban hibát mindig fogok találni, akár olyat, mely az ismeretnek rendelkezésemre álló mértékétől függ, akár olyat is, mely a követett eljárásból ered, — mindaddig, a míg csak tanulni képes leszek. Így tehát nem mondhatom meg, hogy mikor ér már «etymologiai elveimnek krystallisatiója» igazán véget.

«Feleletem» bevezetésében öt pontba foglalva azon momentumokat hoztam volt föl, a melyekből kitűnik, hogy V. úr nem komoly, elfogulatlan vizsgálat alapján, hanem czélzatos törekvéssel a M.-Ugor Szótárt «negatív eredményűnek» condemnálta. Ezen úgynev. «vádak» ellenében V. úr megkísérte magát igazolni lássuk hogyan!

1. Az egész MUGSzótárt itélvén el, mégsem vette annak valamennyi czikkét figyelembe, hanem 300-at merőben mellőzött: mert ő nem a szótárról akart kritikát írni, hanem tanulmányt a magyar nép ethnikai eredetéről, és a nyelvi viszonyt csak érinteni kellett, hogy a magyar nyelv ne tartassék kizárólag ugor jellegűnek. — Jól van; a szótár kritikája csak mellék-munkálata volt az ethnographiai tanulmányhoz (noha korántsem áll, hogy a nyelvi viszony bizonyító ereje néki csak olyan mellékdolga volna). Tehát az ő ethnographiai tanulmányozását olyannak kívánja tekintetni, a mely hiányosan végzett mellék- vagy segédmunkálattal is beéri? — Más mentséget is hoz föl: B. úr

művéről nem lehet kritikát írni, mert a forrásokat, a melyekből merített [az egyes nyelvekbeli adatokat merítette], csak az előszó-ban említi! Hiszen ez mégsem akadályozta V. urat, hogy legalább $\frac{2}{3}$ -dáról kritikát írjon. — De mégis annyira leereszkedő volt V. úr, hogy utólag még a mulasztást helyr eakarta pótolni. A «Pótlék»-ban válasza végén ad «mutatványt azon szóegyeztésekből, a melyeknek általam történt mellőzését B. úr, munkája kedvező bizonyítéka érdekében, sajnálta.» De ez megint csak «mutatvány», mely 300 helyett csak 24 cikkre terjed; de ezek is természetesen «meggyőzhetik az olvasót arról, hogy B. úrnak legkisebb oka sincs e bizonyítékok kihagyása miatt panaszkodni;» pl. hogy a *lèv-* (lenni), *tér-* (tenni), *év-* (enni), *iv-* (inni), *lél-* igék czikkeit mellőzte, az semmit sem tesz. — Végre nem akarta B. úr szótárának minden cikkét az ő könyvébe átvenni, mert «így ő általa az ugor-magyar nyelvrokonsági theoria is ismeretes lehet szélesebb körben!» Bizony azt nem kívánhatta tőle senki, legkevesbbé pedig kívánhatta Budenz, hogy úgy átvegye, a mit sokat belőle csakugyan átvett. De meg az Akadémiát sem akarta fölös «költségbe keverni, ha az ő munkájába foglalva B. szótárát vele újra kiadatja.» Ámde, ha V. úr az Akadémiát csakugyan fölös költségtől akarta volna megkímélni, akkor ki sem írja egész 24 lapon a II. kategóriába sorolt (helyeselt) cikkeket, hanem egyszerűen elsorolja 2—3 lapon; akkor egyáltalában nem írja ki a szótárambeli cikkeket, legalább nem a magyar kiadásban, hanem a szintén akadémiai kiadásban megjelent könyvre utalván csak a bíráló megjegyzéseit közli. Így a mondanivalóját könnyen 140 lapnál sokkal kisebb számú lapon mondhatta volna el.

2. V. úr meg nem engedheti, hogy sokszor nem jól olvasta meg a bírált szótárcikkeket, különösen a fejtegető magyarázatokat (commentárokat), de néha még az egybevető főrovatot sem, — de megvallja, hogy a szótár olvasása neki nagy kínjába került, a milyent még gyötrelmes közép-ázsiai utazása alatt sem szenvedett. Bezzeg nem került neki olyan kínba 1877-ben, mikor a MÜgSzótár még «érdekes» és «tanulságos» volt! Egyébiránt a fölhozott példáimra csak kitérőleg tud felelni, mert hogy is tudná tagadni, hogy a mordvin *pali*-nak «brennen» jelentését kihagyta, ha az ő könyvébeli idézetben az nincs meg; hogy a «gyors mozgás» és az «erő» fogalmi rokonságát igazoló két példát mellőzte;

hogy a *vesica* szó kifejejtésével a *piscis natatoria*-ból, nagy latin tudománynyal, «uszonyt» csinált! Hogy V. úr a szótárambéli commentárokat mily gonddal olvasta, akár az is mutatja, hogy (M. Er. 374) a *nap* (sol. dies) szót velem az oszt. *norí* (lux, lucidus, albus)-val hasonlítottja egybe, pedig én az illető cikkben (Szót. 391. lap) ellenkezőleg azt fejtegettem, hogy nem helyeslem az oszt. *norí*-val való egybevetést; tudni kell ugyanis, hogy az oszt. *norí* szót a commentárnak 2-dik sorában említettem, eltérő nézetem fejtegetése csak a 24-dik sorral kezdődik.

3. Arra nézve, hogy V. úr egyetmást a szótáramból nem híven, hanem egyrészt toldással, másrészt elhagyással ferdítve közölt, például fölhoztam volt a *kosz* «grind» szót, melynek ő adta a «tkp. brand» jelentést, azt a *kozmás*-val összefogván, a mire is az ő török ellenadatai vonatkoznak (annak jeléül, hogy szüksége volt a «brand» jelentésre); én meg a *kosz*-t csak «grind» és «rinde» jelentésű szókkal vettem volt össze (jelesen az észt *kosk* «dicke rinde» szóval, melynek egyszersmind «grind, ausschlag»-ról való használatát ő bölcsen elhallgatta); mégis ő engem azzal vádolt (M. Er. 251), hogy a «kéreg» és «égés, hő» fogalmakat egymással egyeztettem. Most azzal mentegeti magát, hogy a *kosz* és *kozma* szókat nem egyedül ő, hanem a M. Nyelv Szótára is egybefogta. Elfogadhatta biz ő e véleményt, ha neki tetszett; de ha azt nekem is tulajdonítja, a ki el nem fogadta, mert nem tetszett: az bizony ráfogás marad. — Czélzatos kihagyást követett el a szótáramnak *kora* és *kor* cikkén (47. sz.); mert magyar szóúl csak a *kor* «ætas, tempus»-t írta ki, a melyhez is jobban illik az ő török egybevetése, míg az általa idézett ugor szók, jelentésre nézve, jobban (az általa elhallgatott) *kora*-val egyezők. Csak a vak nem látja itt a furfangot, a melyet azzal a megjegyzéssel sem takarhat el, hogy az *altitudo* fogalom az «életkor» és «öregség» átviteleképen szerepel, s a m. *kora* úgy áll a *kor*-hoz, mint a tör. *irík* (vagy) a m. *öreg*-hez.

4. Kimutattam volt, hogy maga V. úr is hivatkozott fogalom-egyeztetés végett indogermán analogiákra, a mit pedig a MUGSzótárban szörnyűségesen kárhoztatott. Most halljuk, hogy ő az ilyen analogiákat csak kivételképen, háromszor vagy négyszer használta; B. úr pedig könyvének csaknem minden lapján, tehát több százszor. Nem fogom megolvasni, hogy csakugyan hányszor hivatkoz-

tam indogermán analogiákra, de nem bánom akárhányszor is; itt csak az a kérdés, hogy lehet-e egyáltalában a nyelvhasznításban bár nem rokon nyelvekben mutatkozó észjárásokra, mint közös pszichológiai alapra, tekintettel lenni vagy nem? Ha igen, akkor szabad az ilyen fogalmi analogiákra akármi sokszor hivatkozni; ha nem lehet, akkor bizony egyszer sem szabad, sem V. úrnak, sem B.-nek. Én pedig jobbnak tartom a fogalom-kapcsolatokat és rokonságokat más nyelvek észjárási tanúságával igazolni, mintsem azokat csak amúgy kieszelni.

5. V. úr a MűgSzótár «negatív eredményét» azzal hozta volt ki, hogy az általa bírált 663 szótárcikknek jóval nagyobb részét (453) helytelennek bélyegzi s csak kisebbik részét (210) fogadta el helyesnek (positív szám); azt a 453 számot pedig úgy kapta meg, hogy a «szerinte» helytelen és mindenkép hibás cikkek számához (III., IV. kategória = 236 cikk) hozzáfogta még az I. kategóriát is, vagyis «olyan szóegyezéseket, melyek mind a finn-ugor, mind a töröktatár nyelvekben egyaránt helyeselhők» (értsd: az olyan magyar-ugor szóegyezéseket, a melyek amúgy helyesek, de a melyek ellenében az illető magyar szókra vonatkozó ugyanoly jó v. helyes magyar-török szóegyezések is fölhozhatók). Ez utóbbiakat ugyanis *kétségeseknek* keresztelte, a mi természetesen szinte annyit tesz, hogy nem jók, nem helyesek; s mint ilyeneket azon «negatív eredmény» tényezőihez csatolta, a melyet neki csak az absolute helytelenek számából kellett volna kihoznia. Igaz, hogy V. úr 453 *részint kétséges, részint határozottan hibás* egyeztetésről beszél, s hogy nem is állíthatott szembe 453 positive jobb török egyezéseket (a mint én fogtam volna rá); de éppen abban áll az ő furfangossága, hogy a szerinte «kétségeseket» összevegyíti a hibásokkal, s hogy az állított kétségeséget a magyar-ugor rokonság ellenében a magyar-török rokonság javára veti a latba. Egyebiránt V. úr Válaszának ezen pontját azon érdekes nyilatkozattal végzi, hogy ő «a két részre hajló nyelvi viszonyok általános tekintetéből (!), összbenyomásából (!) kiindulva», a török nyelvi viszonyoknak ellensúlyozó hatását akarta megmutatni; hogy «ezen szám szerinti viszonynak részletes kimutatása csak annak lehet feladata, a ki B. úr könyvének szakszerű(!) tüzetes(!) kritikáját tüzi ki czelül». V. úr kritikája tehát sem szakszerű, sem tüzetes nem volt, s mégis épített rá tudományos eredményt!

A testrés z - sz ó k mérlege. — V. ú r nem jól emlékszik, hogy B. ú r a «főbb testrés z e k elnevezései» című dolgozatával, melyet ma már *hiányos*-nak mond, éppen a magyar nyelvnek kiválólág ugor jellemét akarja bizonyítani». É n ugyanis (NyK. XVI, 144) e dolgozat bevezetésében szóról-szóra ezt irtam: «Szokott eredetiségüknél fogva egyebek közt kivált a testrés zszavak egyezésével szeretik több nyelvek rokonságát bemutatni, — mondom bemutatni, mert a nyelvrokonság bizonyítására nem kell szükségképen az elnevezések egyezését is megkivánni». «Feleletem»-ben igen is *hiányos*nak mondtam e dolgozatot, mert V. ú r olybá vette, mintha valamennyi fölhozható magyar-ugor testrés zszó egyezését foglalná magában, a mit bizony a főbb testrés z e k elnevezései cím korántsem ígért. — Válaszában azt kellett volna megmutatni, hogy a magyar-ugor testrés z-szóegyezéssel egyenlő (ugyanoly nagy) a magyar-török ilyen egyezés, akkor is «ha eléggé tárgyiasan» járunk el, azaz az illető szókincset egész terjedelmében vizsgáljuk. Kritizálja ő ugyan az én megjegyzéseimet és fejtegetéseimet, sőt még egy új magyar-török egyezést is hoz föl (m. mell = kirgiz *imajl* [sic], *imel* «brust, busen» ebben: *imel-das* «busengefährt»), de nagy bölcsen óvakodik tőle, hogy a testrés zszók magyar-ugor és magyar-török egyezésének újra vegye a mérlegét. Hiszen belátta talán V. ú r, hogy még akkor is a magyar-ugor egyezés sokkal nagyobb nak mutatkozik, ha az ő kritikáját helyesnek és alaposnak fogadnók el; úgy hogy pl. a *fej* szó nem a magyar-ugor egyezések, hanem a semlegesek (vagy hogy az ő terminológiájával éljek: a kétségesek) közé jutna, s szintigy az *ujj*, *homlok*, *mell* szók; vagy a szerintem kirekesztendők számából még a magyar-török egyezés számát nevelné *hát*, *nyak*, *talp*, *derék*; mert még akkor is áll az ugor szám a török számhoz (v. ö. NyK. XVI, 449) mint 45 a 13-hoz, vagy hogy liberálisok legyünk, mondjuk bár: mint 39:13-hoz, azaz 3:1-hez! Nem pedig 1:1-hez!

De vizsgáljuk meg egy kicsit V. ú r kritikáját is. — Kifogásoltam volt a m. *hát* az ujj. *kat* (hinten)-vel való egybevetés fölvételét; mondom, korántsem magát az egybevetést, hanem annak a testrés zszók kérdésében való fölléptetését, holott csak olyan szók jöhetnek számba, melyek tényleg testrés z elnevezéseitől is szolgálnak. Azt mondtam volt, hogy különben kellene ugor rés zről a vog. *kute* «mögé»-t is számba venni. De V. ú r egyúttal régibb állítását

meg is toldotta a tör. *köt* (podex) fölhozásával, a mire természetesen az én megjegyzésem nem is vonatkozhatott. — Azt véli, hogy én következtetlenül járok el, s magam is eltértem a testrészelnevező jelleg szigorú megkövetelésétől: pl. a *homlok* szó egybevetésében az oszt. *zulim* «augenbraue», lapp. *kulme* «palpebræ» azért nem testrészszerzők, mert a finn *kulma* még az általánosb «angulus» jelentéssel fordul elő (noha van *silmü-kulma*, *kulma-luu* is, s az észtbén *kulm* «augenhügel, stirn») — Inkább volt joga V. úrnak a m. *láb* ellen kifogást tenni, mert ennek a l a k i egybetartozása a vog. *lajl* «láb»-val már nem evidens; de a m. *le*-nek bizony *lell* az alapszava (ebben *lellebb*), s ennek csak oly találó mása a vog. *lajl*, mint a *mell*-nek a vog. *majl*; az sem abszurdum, hogy a *mell* és *mál* változatalakok hasonlatára a *lell* mellett *lál fölvehető, a melyből *láb* e h. *lál-b*. Hihetőleg jobban tetszett volna, ha a *láb*-nak régibb (Szóegyez.) egybevetését az észtliv. *laba*-val tartottam volna meg (*suka-laba* »füssling» am strumpfe).

A m. *fej*-et, mint testrészelnevezést, csakugyan nem lehet a tör. *bej* (*beg*)-vel egyeztetni, mely bizonyos «főembert (herceget, fejedelmet)» jelent. Hiába áll elő V. úr az ő török tudományával, mely szerint a török nyelvterület egyik részében (egyik altaj-tör. dialectusban: a szojon nyelvben) a *bej*-nek megfelelő *paj* specialiter caput-ot jelent. Igaz, hogy efféle szó a szojonban «fej», caputot jelent, csakhogy voltaképen nem *paj*-nak, hanem *pad* (*pagy*)-nak hangzik, s ilyen alakban nem mint tö- vagy nominativus fordul elő, hanem csak további ragozás mellett, hol a *d* (*gy*)-nek vocalis-közi helyzete van, s hogy végre e szó a szojon dial. hangalaki sajátága szerint (a melyet V. úr nem vett észre) nem más mint a köztör. *baš*-nak elváltozása (*pajin*, corr. *padin* = köztör. *bašin* «ő fejt», nem pedig = tör. *bejin*, azaz *begin*)! Lásd erről: Nyelvt. Közl. XVIII, 475. — De mielőtt még a szojon *paj*-ot sikra szállíthatta, a M. Er.-ben V. úr a *bej*-nek igazi «caput» jelentését egy tör. *bejtaš* szóval igazolta volt, mely szerinte tkp. «fej-társat» jelentene, úgy mint *jol-daš* úttárs, *karin-daš* hastárs (testvér). Én ugyan nem mondom, hogy egy «fej-társ» kifejezésének nem szabad existálni; szabad bizony, ha valóban existál, s nemcsak V. úr véleményén alapszik. A *jol-daš*-ot, *karin-daš*-ot azért értjük úgy, ha s-társnak, mert a *jol*, *karin*-nak illető jelentése valóban existál és tudvalevő tény; így a *bej-taš*-nak kívánt jelentését

is elfogadnám, ha nem tudnám is mindjárt a «fej-társ» kifejezésének eredeti ratióját (hacsak az nem volt, hogy fej társak az egymással együtt fejfel dolgozók? vagy a ,nem önféjük(?)». — Én továbbá azt mondtam volt, hogy a törökben (az oszmanliban) nincs *bejtaš*, hanem van *beñ-tas* v. *daš*, a mit *beñ-deš*-nek is ejtenek, s a mely ezt teszi «hasonló (pareil, semblable, ressemblant)». Ezt a szót Bianchi, Zenker és Budagov szótáraiban találtam (بكتاش | بكتاش | بكتاش-nek írva), tehát nemcsak amúgy fölvettem; nem is írtam بكتاش-nak, hanem csak átírva. V. úr ezt csak tollhibából keletkezettnek állítja (66 1. jegyzet): *beñzeš* [*benqzeš*] helyett, a mi «hasonlót» jelentene; mert voltakép létezik بكتاش (Ahmed Vefik szótárában). Legyen bár, hogy *beñdeš* csakugyan tollhiba (z h. *d*-vel), noha ez nem igen hihető, mert Zenker és Budagov a Kamusnak بكتاش-jára utalnak, s ha hiba esett, ez a *k* olvasását illeti; *beñzeš*, tkp. *benzejiš*, nem is «hasonló», hanem «hasonlóság» (l. Vámbéry TWbuch: «analogie» *benzejisch*, és Ahm. V. بكتاش). De hogy V. úr maga sem tudja, legalább saját tapasztalásából nem tudja, hogy kell a Kamus és Ahmed Vefik بكتاش-ját olvasni, mutatják a 66. lapon levő jegyzetei: *a*) «hogy ez csak *bejtaš*, *beqtaš*-nak hangzik, azt legjobban bizonyíthatja Ahmed Vefik írásmódja»; *b*) «és így Ahmed Vefik basa *bektaš*, nem pedig *beqtaš* szót így fordítja: معادل és كفو» [hasonló, egyenlő]. Ahmed Vefik írásmódjából bizony csak az utóbbi [*bektaš*] olvasását lehet kihozni, s így csak azt tudjuk, hogy ezen szó «hasonló»-t jelent, de korántsem azt is, hogy az előrsze *bek*, ha csak magára *beg* volt is, »caputot» jelent.

Az *ujj*-val egybevetett altaji-tör. *ölü*, *elü*-ről én egy szóval sem állítottam, hogy nem fingerbreite-t (мѣра ширины пальца), hanem kéz-szélességet jelent; sőt még a kas. *ille* «fingerbreite»-t is fölhoztam; csak azt jegyeztem meg, hogy a szó nem más, mint a tör. *ilik* (oszm. *el*) «kéz». V. úr még azt állítja, hogy a kirgiz *eli* Radloff tanúsága szerint = «finger» (t. i. szoros értelemben, nem mint mérték elnevezése); pedig Radloffnak textusában ez van: *tört eli* «vier finger breit», így adja Ilminszki is (Материалы): *eli* палец (мѣра ширины пальца); a szorosán értett «finger» a kirgizben is *barmak*.

A *derék*-ről szólván, V. úr nagyon fölöslegesen idézi e «zamatos» magyar kifejezéseket: «tél v. nyár derekán, derék nyárban»;

nem látom, hogyan teszik ezek a tör. *tirek* szót testrész elnevezésévé, még ha csakugyan nemcsak «támasztékot, oszlopot», hanem «mittelstück»-et is jelentene.

A m. *homlok* ellenében bizony most sem elégít ki hangalak tekintetében a tör. *kamak*, *kabak*, noha igazán használt testrész-név; mert nem tudom belőle a m. *homlok*-ot kihozni, de meg másrészt a csak (-*luk* képzővel) V. úr által képezett tör. *komluk*-ot sem tudom a *kamak*, *kabak*-nak előzőjének tartani. Furcsán is mondja V. úr, hogy a «*kom* minden egyebet, csak homlokot nem jelent», és «csak a *luk* képzővel együtt vehető ,rundung, erhöhung, stirn‘ jelentésben».

Egyszer hibát is vall be V. úr, és pedig mily férfias bátorsággal! «Hogy a *bör* szót illetőleg B. úrral egyetemben [!] tévedtem, elismerem». Tudni kell, hogy egy állítólag «bőrt jelentő» csagataj *baru* szót V. úr először is az «Abuska» című csagataj-török szógyűjteményben fedezett föl; azaz akkor még nem is *baru* volt, hanem *paru*. Az 1862-ben Pesten kiadott «Abuska»-beli szómagyarázatokat pedig, a mint a címlapján is olvasható, «Török kéziratból fordította Vámbéry Ármin»; Budenz József ehhez a kiadáshoz csak előbeszédet és rövid, többnyire eltérő olvasásra vonatkozó jegyzeteket írt, tehát a fordítás érdeméből egy szikrányit sem igényelhet a maga részére. Még kevesebbé lehet Budenz J. abban részes, hogy V. úr a «lapát» helyett «bör»-nek félreértett *paru* szót a «Csagataische Sprachstudien»-ben *baru*-vá tette, s ilyen alakban ugyancsak «bör» jelentéssel az ő «Magyar és török-tatár szögyezéseiben» (1869), meg «Etymol. Wörterbuch»-jában (1878) is közölte, s végre hát a Magyarok eredetében szerepeltette. Budenz J.-nek csak az a kis érdeme van, hogy nagy későre rájött V. úr tévedésére (lásd: Nyelvt. Közl. XVII, 324), s most meg kell érte lakolnia, hogy V. úr gondosságában valaha megbízott. — Talán megbocsátható, ha ez alkalmat megragadva, egy kicsit megboszulom magamat s még egy másik «tévedést», azaz hamarkodásból, magyar hasonlat kapkodásából eredő hibát tárok föl, a melyet V. úr az Abuska fordításában elkövetett. Az *اوز*-nek írt csag. szónak jelentései közt *öz*-nek olvasva V. úr ezt is adta: «ő s z (a színről, pl. ősz-haj)». Pedig Veliaminof Zernof «Abuska»-jában így olvasható a magyarázatnak illető szakasza: *بر دخی قر معناسنه در* = még az [oszm.] *kır* értelmére való, azaz *يعنى بكسل دمکدر*

a. m. [perzsául: *bigsil*]. Az oszm. *kır* t. i. kétféleképen érthető: lehet névszó «szürke (grau)», s lehet a *kırmak* «törni (brechen)» imperativusa (sing. 2. szem.). Az Abuska szerzője azt akarta, hogy az *ج* szón csak a csag. *üzmek* «törni» igének imperativusát értsük, s hogy ezt elérje, még perzsa magyarázathoz is folyamodott. Csak úgy, mintha valaki a finn *elüü*-t magyarul *él*-nek fordítaná, hozzá tenné ezt: «lebt,» hogy valahogy «schneide»-nek ne értsük. A «canus»-féle csag. *öz* v. *üz*, igaz, nem jutott be a «Csagat. Sprachstudien»-be, de M. Er. 542. újra utal rá V. úr a m. *öz*-vel szemben: «V. ö. *öz* = canus, az Abuskában.»

Ugyancsak elveti a sulykot V. úr a m. *nyak*-val egybevetett *jaka*-val. Ennek török-szakad testrészt s nem ruharészt («kragen») kell jelentenie, és pedig most V. úr szerint «*jaka* csak a testrészre («nacken»), nem az ezt fődő ruhára vonatkozik.» S mily szépen alapítja ezt a *jaka* alapjelentésére, mely szerinte tkp. felsőrész, valamely testnek vége.» Kár, hogy ennek kedvéért a m. *nyak* «caput»-ot nem jelent. A «kragen» jelentést csak azok a tudatlan európai tudósok (szótárírók) fogták rá; tán hogy annak a m. *nyak*-val való egyeztetésnek elejét vegyék. Így Böhtlingk is a *jak. saŋa*-t, Zolotniczki a csuv. *šoga*-t hamisították; sőt szegény Bálint is a kazáni-tat. *jaka*-t, melyet csakis «kragen»-nek fordított! S «Türk. Taschenwörterbuch»-ja korában még V. úr sem tudott törökül, mert e könyvben, a melyet pedig törökök közt Stambulban irt, a *jaka*-val mégis a «kragent» fordította, a «genick»-et pedig *ense*-vel! Ámde mégis kegyesebb Ahmed Vefik (Lehcei osm.), s utána Thúry J. úr (Philol. Közöny IX., 266), a kik mégsem tagadják, hogy a *jaka* bizonyos ruha-részt is jelent. Hanemhát Ahmed Vefik uram másrészt egyenesen «collum»-nak declarálja a *jaka*-t, így szólván: *bojun, libas bojunu* (hals; hals eines kleides); s fölhozván szólásmódokat, melyekben mi a tör. *jaka*-t a m. *nyak* szóval szoktuk adni (pl. «nyakáról lerázni, nyakába borúlni, nyakon csipni v. ragadni,» s eff.). Ergo *jaka* a «collum» nevű testrésznek igazi török szava. Ez mind igen szép; hanem nyissunk csak ki egy német szótárt a *gurt* és *gürtel* szókra! Azt találjuk, hogy ezek a «*gegend der weichen*»-t is jelentik (Sanders; vagy Ballaginál a «*derekat*»); de kinek jutna azért eszébe a «*gurt, gürtel*» szókat a német testrész-szók közé számítani? Így Ahmed Vefik is a maga értelmző szótára céljához képest, *jaka*-nak esetleg «collum»

értelemben való használatát is fölhozta; neki nem is az volt a czélja és föladata, hogy az alap- és szoros értelemben való jelentéseket kutassa és kitüntesse. A mi végre a szólásmódokat illeti, azt kérdem, miért nem mondja a török a «hals-abschneiden»-t, a mely igazán a testrészt illeti, *jaka* szóval, hanem *bojun*-val: *bojun vurmak* «couper le cou» (v. ö. még: *bojun tutmak* den hals grade halten, stolz sein; *bojun vermek* donner le cou, se soumettre)?

A *m. talp* szónak a tör. *taban* (nem *tapan*) és *taman* (alt.) szóval való egybevetését én csak is az alaki különbözés okán kifogásoltam volt, nem kérdezvén, a mint nem is kérdezhettem, hogy mit jelent etymonja szerint a *taban* vagy a *m. talp*? Teheti bár egyik is, másik is eredetileg «azt, a mivel az ember topni, tapodni» szokott, vagy az emberi test legalsó részét, de azért még sem egy a két szó. Ezen még azon megdönthetetlen igazság sem segít, a melyet V. úr e helyhez tartozó jegyzetben mondott ki, «hogy a csizma talp a alatt nem a szárát szokták érteni.»

A *térd* szóval nem is kellett volna V. úrnak törödni, mert ennek hiszen az elfogadható m.-tör. testrészsó-egyezesek között adtam helyett (= *tiz*, illetőleg *tir* = csuv. *čir*). Egyébiránt azon véleményem, hogy a *tér-d* szónak akár az ugarságban is mása lehet az oszt. Irt. *teñer* (oszt. B. *lankir*, *langir*), noha ez «vállat» jelent, — vagyis, hogy *tér-d* «kis váll»-nak, azaz «vállhoz hasonló»-nak volt elnevezhető: korántsem olyan absurdum, mint V. úr hiszi. A cse-remiszben *polruj* «térd» (tkp. térd-fej, *pol-vuj*) meg *pulukš*, *puloš* «felső kar, váll (humerus),» tehát «térd» és «váll» ugyanazon alapszóval van elnevezve (*pol*, *pul* = finn *polve* «genu»).

Hátra van még az új m.-tör. egyezés: *m. mell* = kirgiz *imajl*, *imel* «brust, busen»; «v. ö. *imel-daš* = busengefährt.» V. úrnak nem a «v. ö.»-vel kellett volna az *imel-daš*-t fölhoznia, hanem így: «ebben: *imeldaš*.» Ez is olyan mint az ő *bej-taš*, *bektaš-a*; azt, hogy *imel*, vagy éppen *imajl* (melynek leírásában tán a vog. *majl*-ra emlékezett), «brust»-ot jelent, voltaképen nem tudjuk; hanem Budagov I., 211. egy orosz krónikából egy «milchbruder» jelentésű ilyen török szót hoz föl, mely *имильдеши* (*imildeši*) plur. alakból következik: *imil-deš*; s Baber-nāmenak egy helyén *ایمالداش* van (a miben az előrészt legfelebb *imal*-nak lehet olvasni; de nem *imajl*-nak; de lehet *imel*-nek is); V. úr egy jegyzete 68. l. «V. ö. *ایمالداش imel-daš* a karakirgizben: mell-társ, kebelbarát»; de nem

mondja meg, honnan vette: saját tapasztalásából-e vagy valamely szótárfeléből? Ha már jegyzetben igazolni akarta, ezt is megmondhatta volna. No de nincs is rá szükségünk. Mert az orosz krónikában található a szónak «молочный» (milchbruder) értelmezése, s ez igazolja Budagov nézetét, hogy az ebbeli *imel* az *im-* (emni) igéhez tartozik, s így tehát alaki tekintetben sem vethető egybe a m. *mell*-vel (melyet még senki sem származtatott az *em*-ni igétől). Figyelemre méltó, hogy más forrásokban ugyan e specialis értelemlere (milchbruder) nem *l*-es, hanem *k*-val való alakot találunk: Vámbéry, Čag. sprachst. *emük-daš* «busenfreund, milchbruder»; Lugati čagataj (Sejkh Szulejman): ايموكداش (= *meme-daš*, *süt-kardas*); kirgiz (Ilminszki, Материялы: *emektēs* (молочный брат).

A 21. lapon ismét következtelenséggel vádol, hogy a testrészsók egybevetését szigorító elvemet magam sem tartottam meg, nevezetesen ezekben: m. *ér* ader — ugor *tar*, *ler* wurzel | *tetem* körper — *takte* knochen | *agy* cranium — *oñit* horn | *húr* darm — *čuole* darm | *arcz* facies — *ord* seite. Ha V. úr kissé több figyelemmel olvassa a MUgszótár czikkeit, bizony megtalálja az *ér* cikkben nemcsak a vog. oszt. *tar*, *ler* «wurzel»-t, hanem a vog. *tares* «ader»-t is. A *tetem* szót én nem is «körper», hanem «bein, knochen» jelentéssel hoztam föl és hasonlítottam ugyanazt jelentő szóval. Az *agy* craniumnak «cornu»-féle szóval való összeférését a commentárban igazoltam; de az oszt. *ox* caput-ra is utaltam; *húr*: *čuole* két «darm» jelentésű szó, melynek összeegyeztése éppen nem kifogásolható a fölvetett tekintetben; végre *arcz* mellett a zürj. *ord* seite, votj. *urđ* rippe, mord. *irdes* rippe mind nyilvánvaló testrészsó-felék. Alak tekintetében én bizony a testrészsók egyezésére nézve nem követeltem többet, mint egyéb egyezésekre nézve, melyeknél a jelentésnek bizonyos használatbeli szorosabb volta nem jő számba. A követelhető alaki egyezésnek nem kell okvetetlenül az egybevetett szók utolsó ízeig terjedni, feltéve, hogy a fönmaradó különbözés lényegtelennek (pl. egyik részen fölös képzésből eredőnek) vagy látszatosnak található (hangváltozás és kopás alapján az illető nyelv sajátása szerint); elfogadtam így, pl. hogy a m. *szár*-t és a tör. *słjrak*, *słjłrak*-ot egyeztessük, s így bizony azt is kívánhatom, hogy V. úr ne akadjon fönn a m. *torok*-nak vog. *tur*-val való egybevetésén. Az *orr*-ról azt mondtam volt, hogy a tör. *burun*-val való egybevetésnél nem rosszabb az ugor *t,rb.*-val való (s ezért a mérlegben

ezt a testrészszoót a mindkét felé mutatók, egyelőre még határozatlan eredetűek közé fogadtam); de megjegyeztem, hogy az *orr* szó kettős *rr*-jét jobban megmagyarázza az ugor egybevetés, mintsem a török akár *bur.*, akár *burun* (*burn*)-val való.

Tekintsük még V. úr «Válaszá»-nak azon szakaszát (34. sz. köv. II.), melyben az általam kifogásolt török adatai-nak egy részét igazolni igyekszik. Ez igazolása, a mit már fentebb megjegyeztem, többnyire kitérő; olybá veszi, mintha én már az egybevetéseinek, szóhasznításainak nyelvészeti értékéről, elfogadható vagy el nem fogadható voltáról értekeztem volna, s esetleg ettől vagy attól az egybevetéstől (föltéve, hogy az adatok helyesek) el akarnám tiltani. Megjegyzéseimben tehát arra szorítkozhatom, a mi V. úr úgyn. igazolásában némileg a dolog érdemét illeti.

A tör. *adak*-nak első «donum» jelentését V. úr egyre csak az *ada*-mak ige «ajándékozni, adományozni» jelentésével támogatja; *adamak ile mal tükenmez* szerinte ezt teszi: «ad a k o z á s s a l nem fogy a vagyon». Pedig azt hinnők, hogy azzal csakugyan fogy; de nem fogy ám csupa «igérettel, fogadástétellel». S ugyan mit tesz az *adamak* ebben: *adamak ile pilau pişerse, deniz kadar jā* (ja:) *benden*? Nemde ezt: «ha csupa igéretszóval a pilau megfőne, tengernyi zsír (kerülne) én belőlem». S nézzük bár a jó Ahmed Vefiket, a kire most V. úr szeret hivatkozni. Megvan nála is az *adak*, meg az *ada* ige helyett csak ennek causativuma *adat*-mak; e szók magyarázatában pedig egyszer sem ejti a *ver*-mek «adni» igét, hanem *ند*-en kívül «action de vouer, voeu; chose consacrée, offrande, sacrifice» él még az az '*ahd* és '*ra'd* (عهد, وعد) szókkal, a melyek pedig «igéretet» jelentenek.

A csag. *pis*-nek V. úr által adott «bűdös, büz» jelentése, igaz, «nem oly nagyon merész», de a szagra való vonatkozás, melyet ő e szóba belefordított, mégsem bizonyúl be Ahmed Vefik magyarázatából (melyben az «undorító, piszkos, szenny, genyedség»-féle szók szerepelnek).

A m. *csepp*-vel egybevetett tör. *öpp* értelme volna B. úr szerint csak «apró darabokra vagdalt test». Dehogy én szerintem! Én ezt (XVII, 466) ellenkezőleg, mint V. úrnak föleresztett fordítását idéztem. — Szintilyen a tör. *sap*-nak V. úr-féle fordítása («alsó

vastag rész»), az egyszerű «szár, nyél» helyett. Hogy a m. *csípő*-vel egyezhetik-e vagy sem, arról nem szóltam.

«*Čuma*, *čumak* jelentése B. úr szerint: pestis, ragály, nem pedig: csomó» (35. l.). Én pedig csak a *čuma*-nak «pestis», a *čumak*-nak «buzogány» jelentésére utaltam, tiltakozván a «csomó, gömb» beletoldása ellen. Ahmed Vefik, a kire megint V. úr (meg Thúry úr: Ph. Közl. IX, 267.) hivatkozik, korántsem mondja simpliciter «gömb»-nek a *čumak*-ot, illetőleg *čokmak*-ot, hanem «vastag, gömbfejű buzogány»-nak magyarázza, tehát mégis csak «buzogány»-nak, úgy, mint a rossz «európai» szótárak is, a melyek a «keule, massue»-vel beérik, mert tudva van, hogy az ezzel nevezett eszköznek «vastag, gömb-féle feje» vagyon. Hogy aztán a törökben miről van a buzogány elnevezve *čumak*, *čokmak*-nak, az más kérdés; lehet, hogy «csomó, gömb» az etymonja, de lehet, hogy nem az.

Az oszm. *ışmarla* igének «in sinn bringen, eszébe juttatni»-féle értelmezését szintén belemagyarázó fordításnak jeleztem, az «empfehlen, einem übertragen, überlassen» mellett (pl. ebben: *allaha ışmarladık* istennek ajánlottunk, gott befohlen!) Elismerem, hogy nyom valamit V. úr igazoló példája: «ha a tartozásodat elefejténéd, *ışmarlajağım* = eszedbe fogom juttatni»; s hiszen jól megfontolva, benne van az ajánlás (empfehlen, anempfehlen) fogalmában az a momentum is, hogy valakinek «eszét, gondját (sinn-jét)» igénybe vesszük. De nem találom, hogy az «észbe juttatás», sőt «megismertetés, tudatás»-féle értelmet határozottan föltüntetik Thúry úr példái (Ph. Közl. IX., 267. 268.). «K. városa begjének *ışmarla* («juttasd eszébe»), hogy A.-nak anyját hozza el» jó lesz bizony így is: «ajánld, hagyd meg (empfehle ihm, trage ihm auf)»; meg: Arzu anyja egy bárányt főzött, mérget tett bele, *Arzu çana ışmarladı* («de A.-nak megmondotta») — pedig azt gondolnók, hogy A. anyja meg is akarta a megmérgezett bárányt valakivel etetni, még pedig azzal a kinek *ışmarladı*, mely szerint *Arzu çana i.* tkp. ezt jelentené: A. çannak «ajánlotta (kínálta)». De többet kellene ismernünk az illető török hikajet szövegéből, hogy biztos ítéletet hozzassunk.

Kifogásoltam volt, hogy V. úr olyan szókat, melyek bizonyos festéket, színező anyagot jelentenek. (pl. kréta, ténta) egyszerűben az illető szín» (fehér, fekete) jelentésével ruházott föl. Pedig

gyakran úgy van, hogy a szín szavával nevezték el a színező agyagot, pl. az «ocker» a görög *ὠγγός* (blassgelb)-től való. Ámde nem mindig van ez, s még kevesbbé szükségképen, úgy hogy V. úrnak joga lett volna, hogy a tör. *bur* «kréta»-ban a «fehérségnek» egy elfelejtett szavát lássa, vagy a mongol *beke*-t «feketeség»-nek fordítsa. Hiszen a mi *kréta* (lat. *creta*) szavunk egy sziget nevétől ered, s a *ténta*-nak, habár többnyire feketét használunk, tudvalevőleg eredete szerint semmi köze sincs a «fekete» szójelentéshez.

«Püt B. úr szerint nem „tönkre menni, elfogyni”, hanem «növekedni, felnőni.» De V. úr «elfogyni»-val fordította a specialis altaj-török *püt*-et, s ezt nem találta volt ő ilyen érelmezéssel az Altaji grammatika szójegyzékében. Hogy ugyanezen ige egyéb törökségben, de *büt*-, *bít*- alakban, fogyást is jelent, azt én is elismertem (kivéve, hogy ennek esetleges *bot*- alakja is volna). A m. *jogy*-val való egybevetését pedig sem helyesnek, sem helytelennek nem tartottam.

A tör. *en* «szélesség»-et hasonlithatta bár V. úr a m. *nö* «wachsen» igével, ha neki úgy tetszett; kifogásom csak arra vonatkozott, hogy a «szélesség, breite»-hez még hozzá adta a «vastagság, dicke» jelentést. Ezt pedig semmivel sem igazolta. Mert megint más dolog, és kérdés, hogy a tör. *ön*-wachen egyezik-e a m. *nő*-vel, és jobban, mintsem az én ugor egybevetésem? — A tör. *okla*-jelentésére tevéen megjegyzést, én bizony nem hallgattam el a kazáni *okša*-«okád» igét, hanem hallgattam róla, mert nem volt kifogásom ez adat ellen, a miért szoltam volna. — Könyelmű gondatlansággal is vádol engem V. úr (38. l.), hogy az ujjur *übeke* v. *obaka* szót nem találtam meg a KBilik-ben, s azt ott meg nem levőnek jeleztem. Én csak egy *übeke* szóról szoltam és szólhattam, mert V. úr a M. Er.-ben is (526.) csak ezt (meg *übej*-t), de nem *obaka*-t is hozta volt föl. Ez pedig csakugyan nincs meg a KBilik szótárában, melyet pedig, akarom hinni, a kellő gonddal, maga V. úr készített. Azt várja tehát, hogy ilyen esetben, ha valamely általa ujjurnak állított szót az ő szótárában nem találunk, mindjárt az egész KBilik-et olvassuk el. De ha ezt tettem volna is, még akkor sem találtam volna az *übeke*-t, mert azon a helyen, a melyre ő most utasít, nem *übeke* van, a melyet keresnem kellett volna, hanem *obaka* (átírva *اوباك*). — A tör. *sap*-nak tulajdonított «bemetszeni, einschlagen» jelentést megint csak

etymologizálással támogatja, valamint a tör. *tart-* igének «anhalten, andauern» alapjelentését. — «Gáncsolja (t. i. B.) a m. *díj* (preis) és csag, *tigis* (érték) hasonlítását, szándékosan elfeledve, hogy első sorban a tör. *dej*, aztán *dejer* (érték, ár) szót egyeztettem». Megint nem az egybevetést, hanem az adatközlést gáncsoltam én: hogy t. i. csag, *tigis* így van fordítva «*érték, becs* (wert)» e h. «beérendő, elegendő mennyiség». Erre pedig nem tartozik, hogy még mivel és melyik sorban vetette V. úr egybe a m. *díj*-at. — A tör. *čigir*-nak szintén nem az egybevetésére, hanem állítólagos «barázda és verem» jelentésére vonatkozott a kifogásom (XVII, 476.); ezt pedig V. úr nem igazolja.

V. úr, úgy látszik, az ő «megújított» török adatai igazolásának egy igen jó módját abban lelte, hogy az én kritikámat is ferdítve, hamisítva adja elé. Így megint 39. l. az «alsó rész»-nek magyarított kirgiz *alsı*, *alsu*-ról szólván azt mondja, hogy «B. azon érdekes fölfedezést teszi, hogy ezen *alsı*, *alsa* csak a bokacsont alsó részét jelenti, s nem más-más tárgyak alsó részét is, nem *alsót* általában». Dehogyan fedeztem én azt föl, hogy a kirg. *alsı* akár csak a bokacsontnak akár más tárgynak is a l s ó r é s z é t jelenti; ez éppen az, a mit maga V. úr állított, én meg tagadtam. S azt hiszem, hogy elég világosan szoltam, így: «mindebből látható, hogy a kirg. *alsı* szó simpliciter a koczkának bizonyos oldalát jelenti, melynek a l s ó - s á g á r ó l az eddigi tudosításokban még semmi szó sem volt, valamint nem egy másiknak fölsőségéről sem». — Szintilyen pompás a tör. *barım* «birtok beszit»-nek igazolása (40. l.) «mivel recensensem (t. i. B.) is tudja, hogy van egy *barlık* szó, beszit, reichthum' jelentéssel, ennél fogva a szememre hányt hiba [hogy t. i. a *barım* töszó legyen] az ő téves fölfogásán alapszik; mert az *ım* végzetet olyan képzőnek tartja, milyen az *atım*wurf, *olım* halál szókban van; én pedig [azaz V. úr] első személyű birtokos ragnak tekintem». Pedig úgy van a dolog, hogy V. úr M. Er. 509. l. a csag. *barım*-ot egyszerűen «birtok (besitz)»-nek adja (nem pedig «birtokom, mein bezitz»), én (Budenz) pedig (XVIII, 2.) annak személyragos voltát vagyis «birtokom, a mim van (mein bezitz)» jelentését bizonyígtattam. Nagyon derék, hogy most V. úr ez utóbbinak helyességét belátta, de azért csak maradjon az ő előbbi tévedésének is a gazdája. Egyébiránt az ő megtérése sem ér sokat: mentiben ettől a *barım*-tól, a melyet személyragos szónak vallott,

származtat mint tőszótól egy *barimla*-, kirgiz alakban *barimta* «viel schaffen» igét, a mellyel a *barimta* (rablójárat) szót magyarázta.

Bátran mellőzhetem azon török szókat, melyekre nézve maga V. úr bevallja (41. l.), hogy csak *hypotheticus*» jelentésekkel hozta föl, de a melyeket mégis igazolni akar. Hogy mit érhet az ilyen igazolás, azt úgyis könnyen elképzelhetjük.

A 43. l. megint B.-re ráfogja, a mit nem mondott: «a magy. *öte* (óta) és tör. *öte* hasonlításról azt mondja, hogy a tör. *öte* jelentése nem lehet 'túlsó'. Pedig én csak az «óta (seit)» jelentésére azt mondtam, hogy «nem igazolható, valamint nem is illik az *öte*-nek 'túlsó, azontúl való' alapjelentéséhez.» Így aztán könnyen lehet igazolni, a mi nincs megtámadva. — Néha annyira nem tudja V. úr argumentumainak értékét fölfogni, hogy ugyancsak ő ellene bizonyítót is hoz föl. Arról levén szó, hogy a tör. *sok*-«be te vést (beverést stb.)» jelent-e, vagy ő szerinte «be menést (bejutást)», emezt Ahmed Vefik magyarázatával igazolja, a ki a *girdir*-nek («hineinbringen») igével él (de nem *gír*-«hineinkommen, hineingehen»-vel)!

Hogy a csag. (vagy akár ujugur) *küren* «menge, volk, heeresabteilung» (Budag., v. KBil. *kürel* «versammlung, haufe, menge») szónak «kör»-vel való fordítása kifogásolható volt, mutatja ezen egyszersmind míveltségi fogalmat kifejező szónak használata a keleti altajiságban: mandsu *kuren* «eine abteilung reiterei, schaar»; mong. *kür*, *küre* «foule, troupe, multitude; brigade de la cavalerie». A «ring»-en, a mivel Hammer-Purgstall egy Vassaf művéből idézett *kur*, *keur* tör. szót fordított, nyilván tábor-félét kell értenünk, s ez lehet bár esetleg «kör»-alakú, de ebből még korántsem következik magának a szónak ezen jelentése is.

Nagy diadali örömet talált V. úr benne, hogy neki sikerült a m. *az*, *ez* névmással egy török *os*, *oş* illetőleg *is*, *iş* mutató névmáspárt szembe állítani, s az én megjegyzéseim (XVIII, 7.) ez örömét egy cseppet sem tudták gyengíteni. Korántsem irigylem tőle. De minthogy e kérdést sokkal kimerítőbben tárgyalta Thúry úr (Ph. Közl. IX, 273—75), más helyen fogok hozzá szólni, azért is, mert az ugor névmásoknak némi fejtegetésébe kellene bocsátkoznom, a mit itt nem tartok helyén valónak; — valamint V. úrnak a M. Ugor szótáram ellen való minduntalan ismételt vészkiáltó kifakadásait szántszándékkal figyelembe sem vettem.

Végre V. úr (47. l.) elszánja magát annak bizonyítására, hogy «B. úr öt sok esetben (!) igazságtalanul tüntette föl szógyártónak : mert az általa talált szóknak nagy része (!) tényleg létezik». De nem látom V. úr igazolásából, hogy az *em-* «dolgozni, fáradozni» ige más-képen létezik, mint kifejtett szóúl (ebből *emek* e h. *emgek* arbeit, *em-gen* sich plagen, a mit *em-gen*-nek taglal, stb.); szintígyaz *uč*, *keim*, *topar*, *sau* mind csak hosszabb szókból helyesen vagy nem helyesen *kifejtett* török szók, s ilyeneknek mondtam a Feleletemben is. Hiszen a kifejtés ellen nincs kifogásom, kivált ha helyesnek bizonyúl; csak ne árulja V. úr valóban létezőnek, tehát tényleg tapasztalt-nak vagy még most is tapasztalatilag constatálhatónak, a mi csak az ő okoskodásának eredménye. — Más rovat alatt hoztam föl a V. úr képezte «új szókat». Ezek között a *gyülés*-vel egybevetett tör. *jigiliš*, *jiiliš* szót, bár nagyon is lehetségesnek, de nem valóban tapasztaltnak tartottam. E részben segített V. úron Thúry úr, ki a *jigiliš*-t nem régiben meghallotta Konstantinápolyban. — De nem értem, mit csodálkozik azon V. úr, hogy a *čalpič* szó alatt Budagovnak egy mondatában az orosz *рпымү* szót «grob»-nak fordítottam. Vagy talán az orosz is jobban érti V. úr, mintsem a gyalró orosz-német szótárírók? Hogy kell tehát a *рпымү*-t németre fordítani? — Az «új jelentéssel való tör. szók» közt legérdekesebb a *kij-* ige, melynek «kötni, binden»-féle jelentését ő most legalább csak másodíknak vallja, az igazi «vágni, elvágni» mellett. De mégsem akarja belátni, hogy ez a második úgyn. jelentés csak a szónak bizonyos szólásban való használatára nézve áll, a melynek egész értelmét a «binden» szóval alkotott szólással is vissza lehet adni. — Végre a «tévedésen alapuló török szók» közül is legalább egyet meg akar menteni: a kirgiz *surik* «czinóber»-t. Mert ezt az oroszok magok inkább a törökségtől tulajdonították el, a hol a *sür* «kenni» ígéhez csatlakozik. Egy cseppet se bánom, hogy az orosz nyelv a *сурикъ* «mennig» szót csakugyan a törökségből kapta legyen, a honnan hisz egyebet is átvett; de azért ez semmit sem változtat azon, hogy V. úr a M. Er. 548. lapján kirgiz szóúl bemutatott *surik*-ot egy olyan helyen találta, a hol ez nem mint török, hanem mint (akár milyen eredetű) orosz szó szerepelt: t. i. az Altaji grammatika szótárában, *sür* czikknek fordító részében.

házánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfőriak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókrol. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsulyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd *Krizsa János* l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. *Aeschylus*. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. *Bérczy Károly* emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A mandsuk szertartások könyve. *Bálint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd *Jakab István* l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Koloztól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd *Mátray Gábor* l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyosságai *Barna Ferdinand* l. tagtól 20 kr. — IX. *Eranos*. *Télffy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovits György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasznítása. *Budenz József* r. tagtól 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand* l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd *Székács József* t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármin* r. tagtól 10 kr. — X. *Bátori László* és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Abel Jenő*től. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvid*től. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Agostól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd *Pázmán* ü. *Horvát Endre* 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, *Pázmándon* rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ükknopohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Abel Jenő*től. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károly*tól. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd *Schiefner Antal* k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Agost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nem-

zetisége. *Vámbéry Armin* r. tagtól. 30 kr. — A Kún-vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Russicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F. l.* tagtól 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól* 30 kr. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hűnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kiltag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romantizmus. (Székfoglaló.) *Bánóczy József* l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörg irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbéry Armin* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácztól*. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 10 kr. — X. *Vámbéry Armin* „A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvör. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom *Hunfalvy Pál* bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Armin* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácztól*. 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól*. 30 kr. — III. A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Armin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volff György* l. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F. l.* tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr.